

De kat werd gevreesd, mishandeld, amper geduld, maar blijft baas

Cats were hardly tolerated, often feared and maltreated, but continued to dominate in a subtle way their human 'owners': examples from Ghent (17th – 20th century)

L. Devriese

Museumcollectie Diergeneeskundig Verleden Merelbeke
Faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Gent, Salisburylaan 133, 9280 Merelbeke, België

SAMENVATTING

De kat is tegenwoordig het meest algemeen verspreide huisdier geworden in onze streken. In dit artikel worden aan de hand van Gentse voorbeelden enkele aspecten belicht van wat daaraan voorafging. Katten werden in onze huizen en op onze hoeven honderden jaren lang enkel geduld als muizenvangers en om ratten af te schrikken. Deze korte beschrijving vangt aan met een zeldzaam voorbeeld van in de archieven gedocumenteerde zeventiende-eeuwse katten, gehouden als muizenvangers in het officiële Gentse pandjeshuis, waarvoor jaarlijks een kleine vergoeding betaald werd. Als voedselbron voor arme lieden kwamen katten enkel in aanmerking bij hongersnood, vooral in oorlogstijd. Ook als 'leveranciers' van zachte velletjes werden ze geapprecieerd, maar dat was bijkomstig. Katten werden vooral gevreesd. Heel bekend is hun associatie met heksen. Een voorval op het terrein van een gewezen Gents kerkhof illustreert hoe deze diertjes nog in de negentiende eeuw geassocieerd werden met onheil, onafhankelijk van heksenwaan. Kwajongens speelden er gruwelijke spelletjes mee en hun vaders trokken soms op 'kattenjacht' op niet bepaald diervriendelijke wijze, gruwelijk zelfs. Het is vooral te danken aan de introductie van de 'kattenbak' dat deze fraaie dieren erin slaagden onze huiskamers te veroveren. Een laatste onderdeel van deze tekst gaat over het karakter van katten als solitaire roofdieren en de moeilijkheden en misverstanden die dat meebrengt in verband met het houden van katten op beperkte ruimten of in groepjes. Katten werden accuraat beschreven als de minst getemde en tegelijk de meest succesvolle gedomesticeerde diersoort, innerlijk het minst en in levensomstandigheden het meest veranderd.

ABSTRACT

Before the household cat (*Felis silvestris catus*) attained its present status as the most frequently kept companion animal species, it was only allowed into our houses and buildings because its well-known ability to protect food stocks against rodents. An example is given of seventeenth-century cats on the payroll of a municipal pawn brokers building. An incident on a former cemetery in 1895 illustrates how cats at that time still could terrify people without being associated with sorcery, as often happened in previous times. In the next century, they were often cruelly treated by youngsters as well as by adults. During the twentieth-century wars, especially in 1917, cats served as food and were nicknamed roof rabbits. All examples and descriptions given in this article were collected in the city of Ghent.

INLEIDING

Katten werden vereerd in het oude Egypte en ze horen al eeuwenlang bij onze huizen en boerderijen, waar ze om hun jagerskwaliteiten geduld werden, zelfs geapprecieerd (Aerts, 2015) (Figuur 1). Anno

2023 zijn ze het meest verspreide huisdier in onze gewesten. Maar voor het zover kon komen, kregen die beestjes heel wat te verduren. We starten met de hoofdreden van het dulden van deze dieren in onze huizen en op onze erven: de kat als muizenvanger.

MUIZENVANGERS IN HET GENTSE PANDJES-HUIS

In vroegere tijden accepteerde men katten vooral als muizenjagers. Soms had men er zelfs iets voor over. Bewijzen daarvoor zijn uiterst zeldzaam, maar hier toch eentje uit de rekeningen van de Gentse Berg van Barmhartigheid, een grote officiële stedelijke instelling, gehuisvest in een prachtig gebouw aan de Abrahamstraat (Charles, 2003). In dit pandjeshuis konden mensen in nood geld lenen tegen het inbrengen van een pand. Die panden waren meestal juwelen, maar niet zelden kledingstukken die liefst ongeschonden moesten bewaard blijven en katten waren daarvoor blijkbaar een gewaardeerde hulp. Zo noteerde de betaalmeeester in 1693 een kleine som voor de aankoop van voer voor de twee katten die het pandjeshuis vrijwaarden, veronderstellen we, van harige knagende beestjes. Huiskatten haalden zelden genoeg prooien binnen om van te leven.

KATTENPIS GENEEST KANKER

Katten konden zich op nog andere manieren nuttig maken. Dat lezen we bij Braekman (1976): ‘Nemt catten pisse van eenen swerten katere, ende men sal den cancker daarmede wassen, het daechs drijmael, ende dan sal men die pisse met schoon doecken daerop leggen, ende als die doecken drooge sijn, soo sal men die wederom in die pisse nat maecken. Hiermede sijn twee oft drij personen genesen.’ Dit wonderbaarlijk middel werd overgenomen uit een handschrift met allerlei aantekeningen van huishoudelijke aard. Ze werden neergeschreven door verschillende handen, die wellicht opeenvolgende generaties vertegenwoordigen uit de eerst helft van de zeventiende eeuw.

Hierbij past een kanttekening: hoe hulpeloos en hopeloos moet men zijn om zelfs maar te durven denken aan een dergelijke ‘behandeling’?

KAT SPOOKT OP HET OUDE KERKHOF

Katten werden geduld, maar veel liefde kwam er niet bij te pas. Integendeel, ze kregen tal van negatieve eigenschappen toebedeeld. Ze werden geassocieerd met toverij en ze hadden het niet zelden hard te verduren. Dat een goeie eeuw geleden, in 1895, katten nog wel eens voor angst en zelfs beroering konden zorgen, blijkt onder meer uit volgende berichtjes geplukt uit de Gazette van Gent (5 en 7 september 1895). ‘In den afgelopen nacht rond half een, ging een zekere Hendrik Uytterschaut, 23 jaar oud, door de Gebroeders de Smetstraat (bij het Rabot en de Brugsepoort, waar vroeger een kerkhof was) en plotseling eene kat welke uit het Oud Kerkhof kwam, voor zijn voeten sprong. Uytterschaut verschrikte zoo hevig dat hij eenen aanval van waanzinnigheid kreeg. Hij

Figuur 1. Kat en muis. Gravure Cornelis Visscher (ca. 1657).

werd naar zijne woning overgebracht, alwaar men hem eene dwangkamizool (dwangbuis) moest aantrekken. Een geneesheer heeft hem de eerste zorgen toegediend. Zeer waarschijnlijk heeft Uytterschaut de aanval gekregen ten gevolge der inbeelding verwekt door het uitgestrooid gerucht als zou er op het Oud Kerkhof een spook rondwalen.’

Dat verwekte een volkstoeloop. Twee dagen later berichtte de krant opnieuw. ‘Woensdag was er nogmaals eene overgrootte menigte op het Oud Kerkhof der Brugsche Poort samengeschoold; er waren wel 2000 menschen. Henri Uytterschaut wordt te huis verzorgd en is beter, maar hij kan nog op zijne beenen niet staan; nu en dan loopt hem een rilling over het lijf. Wat er eigenlijk gebeurd is, kan hij niet zeggen; het was als een vuur dat door zijne armen en beenen liep, zegt hij.’

KAT WURGEN EN OPETEN

Een fragment uit de in 1924 opgeschreven en pas later uitgegeven jeugdherinneringen van de Gentse kleermaker Pol De Witte (1848 – 1929) brengt ons in een heel ander milieu (De Witte, uitgegeven in 1995). Het speelt zich af in de Gentse wijk Batavia, vol armzalige woningen voor het ‘werkvolk’. Die moesten plaats ruimen voor de universitaire complexen van ‘de Platteau’ en ‘de Rozier’.

‘Vader deed wat hij kon om ons eten te bezorgen. Zo had hij eens een schreiende kat in een keldergat gezien, het beest eruit getrokken en meegebracht. “Weeg dat eens er zit twee kilo vlees aan. Hou ze een beetje vast.” Middelerwijl zocht hij een koord, maakte er een strop van en trok die over het beest zijn nek. “Hou de staart goed vast, ik zal de strop toehalen.”. De kat poogde te spartelen en haalde daardoor zelf de strop toe. Na een paar minuten was ze gewurgd. Onder de kinderen die nog niet te bed waren, begonnen er te schreien uit medelijden met het arme beest, maar vader zei “Morgennoen zult ge niet schreeuwen”.

Terwijl de kat nog warm was, werd het hoofd er afgesneden en het vel afgestroopt, dan werd ze voor de nacht buiten het venster gehangen. Daarna ging vader het vel verkopen bij een poeldenier, die er hem een half frankske voor gaf. “Dat is voor het vet om ze mee te stoven,” zei hij. De volgende dag ging de neus van allen ter kermis, en het was alsof we aan een bruiloftsmaal zaten. In vele maanden hadden we zo niet gesmuld. “Ge ziet wel”, zei vader, “dat Onze Lieve Heer ons niet vergeet.” Waarop moeder antwoordde: “ik geloof niet dat Onze Lieve Heer zich met ons bemoeit, want als hij ons wilde helpen, zou hij ons wat anders zenden dan een kat.” Van dan af ging vader alle avonden op kattenjacht, maar de vangst was gering: gedurende de hele winter drie of vier.’

KATTENVELLEN

Volgens de ‘Gazette van Gend’ werden er in de winter van 1837 – 1838 drieduizend katten gestroopt in Gent (Collumbien, 1999). Dit getal is gebaseerd op de verklaringen van vellenverkopers. Hun vlees wordt als lekker bestempeld.’ Of dat waar is? In elk geval at men katten tijdens de twee wereldoorlogen, vooral tijdens de hongervinter van 1917. Volgens zoö-archeoloog wijlen Achille Gauthier (persoonlijke mededeling) hadden de spotzieke Gentenaars het over stoofpot met ‘dakkonijn’. Er deden nogal wat verhaaltjes daarover de ronde, nochtans zijn katten ook in bereidingen gemakkelijk te onderscheiden van hun vermeende dubbelgangers. Alle beentjes verschillen, maar het is vooral de vorm van het schouderblad die de identificatie toelaat: afgerond bij katten, driehoekig bij konijnen (Lieve Okerman, persoonlijke mededeling).

SOLITAIRE ROOFDIEREN

Vanaf de jaren 1600 kregen katten een bescheiden plaatsje in de huiselijke kring. Nog in de jaren 1800 gebruikten kwajongens katten in wrede spelletjes (Lievrouw – Coopman, 1952; Verbrugge 1933) (Figuur 2). Echt toegelaten in huiskamers werden ze pas in recente tijden. De kattenbak, essentieel daarbij, werd in de jaren 1950 geïntroduceerd. Maar de kat steeg razendsnel in populariteit. Sinds enkele jaren tellen onze steden meer huiskatten dan huishonden en de trend gaat door.

Katten zijn in essentie solitaire roofdieren met een sterk territoriumgevoel. Ze willen dat hun jachtgebied te allen tijde voor hen toegankelijk is. Vandaar wellicht dat een goeie definitie van de kat als volgt luidt: een dier dat buiten wil als het binnen zit in een kamer of een huis, en dat binnen wil als het buiten zit. Dat onafhankelijk, solitair zijn, verklaart wellicht waarom de beoordeling van de relatie mens – kat een nogal eigenaardig trekje vertoont. Daarvan getuigen volgende

gezegden: ‘De kat is het enige dier dat erin geslaagd is de mens te domesticeren’ (Marcel Mauss). En nog zo’n paar. ‘Een hond heeft een baas, een kat heeft bedienden’. Of ‘Je hebt’ geen kat, je deelt je huis met de kat.’

Stephen Budiansky (2004) vat de essentie van het karakter van de kat als volgt samen. ‘Katten (...) hebben hun eigen biologische niche en bestemming, hun eigen regels voor sociale interactie, hun eigen manier om de wereld te ordenen en te begrijpen. En verder: het zijn ‘de minst getemde en tegelijk de meest succesvolle gedomesticeerde diersoort, innerlijk het minst en in levensomstandigheden het meest veranderd.

Dat nog met een poot in de wildernis staan, heeft verregaande gevolgen voor het samenleven van meerdere katten. Vrouwelijke wilde katten leven elk in hun exclusief territorium van zo maar eventjes twee vierkante kilometer. Probeer het je voor te stellen ...! Dat gebied verdedigen ze hardnekkig tegen andere katten. Het territorium van een kater overlapt meestal het grondgebied van meerdere vrouwtjes, maar vrijwel niet dat van andere katers. Enkel in de korte periode dat hun geslachtsdrang de territoriumdrift overwint, verdragen katten elkaar net genoeg om te kunnen paren. En dan nog ...

Dat geldt voor wilde katten. Huiskatten zijn sociaal, althans als ze opgroeien met soortgenoten. Dit gedrag is cultureel erfelijk, niet genetisch. Jagen doen ze echter alleen. Een jong dat enkel in contact kwam met de moeder, blijft een eenling, ook als het gespeend is.

Figuur 2. Illustratie uit Verbrugge (1933).

Verwilderde of half-verwilderde huiskattinnen leven soms in groepen rond een voedselbron: een stal, een vuilnisbelt. Het kan zelfs gebeuren dat ze hun jongen samen groot brengen, wat zeker niet betekent dat het er liefdevol aan toe gaat voor iedereen. ‘Pariakatten’ worden genadeloos van de voederbak verjaagd. Hun verzorgers moeten ze laten beschikken over een apart voedselbakje, ver genoeg verwijderd van de anderen.

Dierenvrienden die zich bekommeren om verloren gelopen katten, komen daardoor niet zelden voor onmogelijk op te lossen problemen te staan. Hun goed bedoelde initiatieven kunnen in het ergste geval zelfs resulteren in onbewuste dierenmishandeling, vooral als het uit de hand loopt. Daarom ook is castratie – ondanks de schijn van het tegendeel – een diervriendelijke ingreep. Kattenliefhebbers die meerdere katten willen houden in een huis of, erger nog, in een appartement, beseffen niet welke miserie, hoeveel stress, ze die dieren soms kunnen bezorgen. Het dringt niet tot hen door dat ze, ondanks al hun liefde en opofferingszin, soms handelen als dierenbeulen door de katten in feite op te sluiten samen met soortgenoten.

KAT DOOD

Sinds de kat dood is,
Moet ik minder stofzuigen
En vaker huilen.

Johan Sebastiaan Stuer. In *Humo* 23 januari 2020

BRONNEN EN REFERENTIES

- Aerts, E. (2015). La relation entre l’homme et le chat dans les anciens Pays-Bas au moyen âge et l’époque moderne, deel 1. Le chat utile, diabolique et imaginaire. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 84, p. 212-222; deel 2. Le chat domestique et le chat tourmenté. In: *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 84, p. 271-280.
- Braekman W. L. (1976). Volksgeneeskunde vroeger en nu. In: *Oostvlaamse Zanten* 50 (2), 64-73.
- Budiansky, S. (2004). Het karakter van katten. Spectrum, Utrecht, pp. 214. Vertaling van *The character of cats*.
- Charles, L. (2003). *De Berg van Barmhartigheid in Gent*, Gent, p. 52.
- Collumbien, H. (1999). Gentse memoriedagen. *Ghendtsche Tydinghen* 28, 107.
- De Witte, P. (1986). *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden vroeger leefden - 1848-1918*. Kritak, Leuven, p. 87.
- Lievrouw-Coopman, L. (1952). *Spelen Mijner Jeugd*, KBOV, Gent, p. 26.
- Verbrugge, G. (1933). In *‘t Vraagsteertje & Tybaert en Lotje*. De Sikkell, Antwerpen.

Met dank aan Lieve Okerman en Johan De Smet

© 2024 by the authors. Licensee Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift, Ghent University, Belgium. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).